

Πλησιάζοντας στο τέλος του γύρου Ουρουγουάης*

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΟΤΗΣ

Πλησιάζουμε στο τέλος του Νέου Γύρου των Πολυμερών Εμπορικών Διαπραγματεύσεων, του Γύρου Ουρουγουάης, που διεξάγεται στη GATT, στη Γενεύη. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν πριν από τέσσερα περίπου χρόνια και συγκεκριμένα στις 20 Σεπτεμβρίου 1986 με την υπουργική διακήρυξη της Punta del Este². Τον Δεκέμβριο του 1988 στο Μόντρεαλ και τον Απρίλιο του 1989 στη Γενεύη έγινε η «ενδιάμεση επισκόπηση» του Νέου Γύρου και το Δεκέμβριο του 1990 στις Βρυξέλλες θα ανακοινωθεί, όπως έχει συμφωνηθεί, η ολοκλήρωση των εργασιών.

Ο νέος αυτός γύρος διαπραγματεύσεων περιλαμβάνει τρία νέα θέματα. Πρόκειται για το εμπόριο υπηρεσιών, για τις εμπορικές πτυχές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και για τα επενδυτικά μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο.

Τα νέα θέματα αυτά αντανακλούν τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί στην παραγωγική διαδικασία και στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, αλλαγές οι οποίες επιβάλλουν μια διαφορετική προσέγγιση τόσο για την ερμηνεία, όσο και για τη ρύθμιση της νέας διεθνούς οικονομικής πραγματικότητας. Οι διαπραγματεύσεις αναμένεται να οδηγήσουν στην υπογραφή συμφωνιών που θεωρείται ότι αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανακούφιση του διεθνούς εμπορίου³. Οι αναμενόμενες συμφωνίες θα επιφέρουν όμως τόσο σοβαρές ανακατατάξεις στο διεθνές οικονομικό σκηνικό, που θα καταστήσουν αδόκιμες και απαρχαιωμένες ακόμη και τις έννοιες που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση της διεθνούς οικονομικής πραγματικότητας και στις προτάσεις μέτρων εθνικής οικονομικής πολιτικής. Οι αλλαγές φυσικά δεν είναι για την επαύριο της υπογραφής των συμφωνιών. Θα χρειαστεί πολύς χρόνος, ίσως μερικές δεκαετίες, για να στερεωθεί σταδιακά το νέο ταγκόσμιο πλαίσιο και η ένταξη των χωρών σε αυτό. Στο διάστημα αυτό κάθε χώρα είναι αναγκασμένη να παρακολουθεί τις εξελίξεις και να προετοιμάζεται κατάλληλα, έτσι ώστε να μην την ξεπερνούν οι εξελίξεις και να μη βρίσκεται μόνιμος προ τετελεσμένων γεγονότων.

Η Ελλάδα, σαν πλήρες μέλος της GATT, συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις. Συμμετέχει, ταγμένη στο πλευρό των

ανεπτυγμένων χωρών, καθόσον πρόκειται για κράτος-μέλος του ΟΟΣΑ και της ΕΟΚ. Ο ΟΟΣΑ ασχολείται συστηματικά με τις εξελίξεις των διαπραγματεύσεων, όχι μόνο από πρακτική σκοπιά αλλά με ιδιαίτερη έμφαση στα θεωρητικά προβλήματα. Η ΕΟΚ εκφράζεται με μία φωνή στις διαπραγματεύσεις, όπως άλλωστε και σε όλες τις άλλες εργασίες της GATT. Οι κοινές θέσεις της Ευρώπης διαμορφώνονται στις Βρυξέλλες και στα Συντονιστικά Συμβούλια που συνεδριάζουν πριν από τις επιτροπές διαπραγματεύσεων της GATT. Συμμετέχουμε με λίγα λόγια σε διεθνείς οργανισμούς οι οποίοι χαράζουν την πορεία των διεθνών εξελίξεων και δεν είναι απλώς παθητικοί δέκτες της. Εντούτοις διαπιστώνει κανείς ότι, παρόλη τη συμμετοχή μας, διατρέχουμε σαν χώρα τον κίνδυνο να καταστούμε παθητικοί δέκτες των εξελίξεων. Οι συζητήσεις που διεξάγονται στο εξωτερικό, τόσο στο πρακτικό όσο και στο θεωρητικό επίπεδο, δεν έχουν ακόμη περάσει τα σύνορά μας και δεν γνωρίζουμε, όχι μόνο τις ενδεχόμενες επιπτώσεις των νέων διεθνών εξελίξεων στην οικονομία και στην κοινωνία μας, αλλά ούτε καν τις πραγματικές διαστάσεις του νέου διεθνούς πλαισίου που διαμορφώνεται και μέσα στο οποίο πρόκειται, στο προσεχές μέλλον, να κινηθούμε μαζί με τις άλλες χώρες, ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες.

Μήπως είμαστε μια προβληματική ανεπτυγμένη οικονομία, ή άραγε, μια ανεβασμένοι οικονομικού επιπέδου, αναπτυσσόμενη χώρα; Εύλογα θα αναρωτιόταν κανείς, τί νόημα μπορεί να έχει εδώ, η αναφορά σε αυτό το γενικό ερώτημα. Με δεδομένη τη συμμετοχή μας στις ομάδες των πλουσίων χωρών, το ζήτημα, τυπικά τουλάχιστον, είναι λυμένο, αν και δεν θα μπορούσε κανείς αβασάνιστα να το θεωρεί αυτονόητο. Δεν πρόκειται βέβαια εδώ, να επιχειρήσουμε το ξεκαθάρισμα αυτού του ζητήματος, που ομολογουμένως θα παρουσίαζε ιδιαίτερο, αλλά και γενικότερο ενδιαφέρον. Έχοντας το όμως υπόψη, θα προσπαθήσουμε, εκτός από το νέο παγκόσμιο οικονομικό πλαίσιο που διαμορφώνεται, να παρουσιάσουμε συγχρόνως και τις αντιθέσεις ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, για μια καλύτερη κατανόηση του ρόλου που πρόκειται, ή μάλλον που επιβάλλεται να αναλάβει κάθε χώρα, ανάλογα με το επίπεδο της

* Το άρθρο αυτό εδόθη, προς δημοσίευσή, το 9^ο 150ήμερο του Σεπτεμβρίου 1990.

(voluntary export restraints) και οι συμφωνίες ρύθμισης αγοράς (orderly Marketing agreements), που καταλήγουν στην de facto εφαρμογή ποσοτικών περιορισμών, μέσο προστατευτισμού πολύ πιο έντονο και από εκείνο των δασμών. Οι παραγωγικοί τομείς, στους οποίους οι αναπτυσσόμενες χώρες διαθέτουν ορισμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα σε διεθνές επίπεδο, υπάγονται από πλευράς ανεπτυγ-

οικονομικής της ανάπτυξης. Οι αντιθέσεις και ο διάλογος ανεπτυγμένων-αναπτυσσόμενων χωρών πιστεύουμε ότι, μπορεί να συμβάλουν στην πιο βαθειά κατανόηση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουμε σαν χώρα, των διαρθρωτικών αλλαγών που επιβάλλει η νέα διεθνής πραγματικότητα, και της μελλοντικής μας πορείας, ενόψει των παγκόσμιων εξελίξεων που διαγράφονται.

1. Προς μια διαρθρωτική προσαρμογή

Κύριο χαρακτηριστικό των τελευταίων δεκαετιών στο διεθνές εμπόριο είναι η σημαντική άνοδος του εμπορίου υπηρεσιών και παράλληλα, μια πληθώρα προβλημάτων που αντιμετωπίζονται στο εμπόριο αγαθών. Το εμπόριο υπηρεσιών δεν υπάγεται προς το παρόν σε πολυμερείς διεθνείς ρυθμίσεις. Από την άλλη, όσον αφορά το εμπόριο αγαθών που υπάγεται στις πολυμερείς ρυθμίσεις της GATT, δεν υπάρχει χώρα, ανεπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη, που να μην αντιμετωπίζει προβλήματα στη διεθνή αγορά, προβλήματα που έχουν βέβαια διαφορετικές ποσοτικές και ποιοτικές διαστάσεις, ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης κάθε χώρας. Παρατηρείται η ολοένα αυξανόμενη προσφυγή σε νέες μορφές προστατευτισμού, όπως π.χ., οι αυτοπεριορισμοί εξαγωγών

μένων χωρών –στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η χώρα μας, η οποία ταγμένη στο πλευρό τους δυσανασχετεί, π.χ. για την ενδεχόμενη κατάργηση της Πολυϊνικής Συμφωνίας, που θα ήταν προς το συμφέρον των αναπτυσσόμενων χωρών– σε μια «εξαιρετική μεταχείριση», μια μεταχείριση που αποτελεί έναν ειδικής μορφής προστατευτισμό και που πλήττει τις εξαγωγές τους, με όλες τις αρνητικές συνέπειες στο εξωτερικό τους χρέος⁴.

Οι ανεπτυγμένες χώρες απαντούν στα παράπονα των αναπτυσσόμενων χωρών, προβάλλοντας την ανάγκη για μια «διαρθρωτική προσαρμογή» (structural adjustment) σε παγκόσμιο επίπεδο. Σύμφωνα με τις ανεπτυγμένες χώρες, οι επιμέρους ρυθμίσεις που θα αφορούσαν αποκλειστικά και μόνο την αγορά αγαθών, δεν μπορούν να οδηγήσουν σε συνολικές λύσεις, επειδή δεν ανταποκρίνονται στις αλλαγές που έχουν σημειωθεί στην παγκόσμια οικονομία και στις επιπτώσεις τους στο διεθνές εμπόριο. Κατά συνέπεια, σύμφωνα πάντα με τις ανεπτυγμένες χώρες, θα έπρεπε να διευρυνθεί ο τομέας των αρμοδιοτήτων της GATT, να ξεπεραστούν με λίγα λόγια, τα στενά πλαίσια του εμπορίου αγαθών, αφού το εμπόριο υπηρεσιών αποτελεί πια, ένα ολοένα και πιο σημαντικό μέρος του διεθνούς εμπορίου⁵.

1.1 Η αναβάθμιση του τριτογενή τομέα σε ηγετικό

Το επιχείρημα υπέρ της διεύρυνσης του

πεδίου αρμοδιοτήτων της GATT είχε τη βάση του στο εξής σκεπτικό: Οι ανεπτυγμένες χώρες βρίσκονται στο μεταβιομηχανικό στάδιο της οικονομικής τους ανάπτυξης. Συνεπώς, η αναπτυξιακή τους διαδικασία, εξαρτάται από την παραέρα προώθηση των τομέων των υπηρεσιών τους, εκεί ακριβώς όπου προσδιορίζεται σήμερα το συγκριτικό τους πλεονέκτημα. Η εξασφάλιση της συνεχούς διεύρυνσης των τομέων των υπηρεσιών τους θα τις διευκολύνει να ανοίξουν τις αγορές τους στα βιομηχανικά προϊόντα των αναπτυσσόμενων χωρών. Με αυτό τον τρόπο, σύμφωνα με το ίδιο σκεπτικό προωθείται η διαρθρωτική προσαρμογή σε διεθνές επίπεδο και ο νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας που προκύπτει, δημιουργεί ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την επιτάχυνση της εκβιομηχάνισης των αναπτυσσόμενων χωρών, οι οποίες θα επωφελούνται ταυτόχρονα από την εισαγωγή φθηνών εισροών σε υπηρεσίες, που είναι τόσο απαραίτητες για την επιτυχία της διαδικασίας εκβιομηχάνισής τους. Με λίγα λόγια, σύμφωνα πάντα με την ίδια προσέγγιση, η παγκόσμια ευημερία επιβάλλει το αμοιβαίο άνοιγμα των αγορών των ανεπτυγμένων χωρών για τα βιομηχανικά προϊόντα των αναπτυσσόμενων χωρών και το άνοιγμα των αγορών των αναπτυσσόμενων χωρών για τις υπηρεσίες των ανεπτυγμένων χωρών⁶. Η παλιά αντίθεση «βιομηχανίας-γεωργίας» έχει υποκατασταθεί από τη νέα αντίθεση «υπηρεσιών-βιομηχανίας». Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο απλά, όπως άλλωστε δεν υπήρξαν ούτε και στο παρελθόν.

Κανείς πια σήμερα δεν αμφισβητεί ότι, η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των σημερινών προηγμένων χωρών υπήρξε ταυτόσημη με την εκβιομηχάνιση. Όμως, η εκβιομηχάνιση όχι μόνο δεν έχει εξαφανιστεί, αλλά αντίθετα έχει συμβάλει στην ανάπτυξη και του γεωργικού τους τομέα, εκβιομηχανίζοντάς τον. Δεν υπάρχει ανεπτυγμένη χώρα που να μην είναι σημαντικός παραγωγός αγροτικών προϊόντων και το θέμα παρουσιάζει, εκτός από ποιοτικές, επίσης και ποσοτικές διαστάσεις. Ο ανεπτυγμένος κόσμος είναι πλεονασματικός, ενώ ο αναπτυσσόμενος κόσμος είναι ελλειματικός σε γεωργικά προϊόντα. Παρακάτω θα δούμε ότι, ούτε και οι υπηρεσίες πρόκειται να οδηγήσουν το βιομηχανικό τομέα σε μαρασμό, ή έστω σε υποβάθμιση. Αυτό που αναμένεται να συμβεί, είναι ακριβώς το αντίθετο.

Όσον αφορά τη χώρα μας, εξειδικεύοντας το προηγούμενο μας ερώτημα σχετικά με τα περί οικονομικής ανάπτυξης, ας αναρωτηθούμε αυτή τη φορά για το εξής: είμαστε βιομηχανική χώρα, ή χώρα υπηρεσιών; Έχουμε ακούσει κατά καιρούς, ότι είμαστε χώρα με υπερδιογκωμένο τομέα υπηρεσιών, ο οποίος, α-

πορροφώντας πόρους, έχει μάλλον προ-καλέσει προβλήματα στην εκβιομηχάνιση, χωρίς βέβαια κανείς να ισχυρίζεται ότι είμαστε υπερανπτυγμένη οικονομία λόγω υπερδιογκωμένου τομέα υπηρεσιών. Διαθέτουμε δύο τομείς υπηρεσιών στους οποίους εμφανίζουμε αξιόλογες διεθνείς επιδόσεις, όπως η εμπορική ναυτιλία και ο τουρισμός. Όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, ο τομέας των υπηρεσιών καλύπτει μια πληθώρα οικονομικών δραστηριοτήτων, αποτελώντας έναν αρκετά ανομοιογενή τομέα, πολύ περισσότερο και από τον βιομηχανικό, στον οποίο συναντάμε παραδοσιακούς αλλά και πρωτοποριακούς κλάδους, που ασκούν εννοϊκές επιδράσεις στο σύνολο της οικονομίας. Ορισμένες υπηρεσίες προορίζονται για την κατανάλωση. Άλλες όμως, οι λεγόμενες τεχνολογικές υπηρεσίες, προορίζονται για την ικανοποίηση της ενδιάμεσης ζήτησης που προέρχεται από την ίδια την εκτέλεση της παραγωγικής διαδικασίας. Πρόκειται, με λίγα λόγια, για υπηρεσίες χωρίς τις οποίες τείνει συν τω χρόνω να καταστεί αδύνατη η εκτέλεση οποιασδήποτε παραγωγικής δραστηριότητας. Έτσι αποκτά σημασία όχι μόνο η έκταση, αλλά και η κλαδική διάρθρωση του τομέα των υπηρεσιών και οι διασυνδέσεις του με το σύνολο της οικονομίας. Σχετικά με αυτό, θεωρούμε και πάλι, ότι οι αντιθέσεις ανεπτυγμένων-αναπτυσσόμενων χωρών μπορούν να εμπλουτίσουν τους προβληματισμούς μας, σχετικά με τις διεθνείς διαστάσεις του εθνικού οικονομικού μας προβλήματος, διαστάσεις οι οποίες δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αγνοούνται, όταν προτείνονται μέτρα οικονομικής πολιτικής, για την άρση των αδιεξόδων σε μια μακροχρόνια προοπτική.

1.2. Νέα θέματα και κατοχύρωση του απόλυτου πλεονεκτήματος

Οι διαπραγματεύσεις στη GATT στοχεύουν στην αποτελεσματική λειτουργία του διεθνούς εμπορικού συστήματος, έτσι ώστε όλες οι συμβαλλόμενες χώρες να αποκομίζουν οφέλη σύμφωνα με τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα. Όλες οι χώρες, ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες, αναφέρονται συχνά στην αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος, χωρίς ποτέ να τη θέτουν υπό αμφισβήτηση, ξεκινώντας από τις βασικές της προϋποθέσεις. Αλλά και κατά το πρόσφατο παρελθόν, στις διαπραγματεύσεις Βορρά-Νότου, παρόλο που οι αναπτυσσόμενες χώρες δεν εκδηλώθηκαν ποτέ άνευ όρων υπέρ της αρχής του συγκριτικού πλεονεκτήματος, οι κριτικές απόψεις που εξέφρασαν, αφορούσαν μάλλον τις συνθήκες εφαρμογής της, παρά τις βασικές της προϋποθέσεις. Στη VII Συνδιάσκεψη της UNCTAD (1983) η τριτοκοσμική προσέγγιση βασιζόταν στο

ακόλουθο σκεπτικό:

«Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα έχουν αρχίσει σε ορισμένους τομείς να μετατίθενται υπέρ των αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά οι δυσκαμψίες της διεθνούς οικονομικής τάξης των πραγμάτων τις εμποδίζουν να επωφεληθούν από αυτά όσο θα έπρεπε».

Οι ανεπτυγμένες χώρες το αναγνωρίζουν και τοποθετούνται εννοϊκά για την εξεύ-

ρεση μιας λύσης, όμως κάτω από ορισμένες συνθήκες: οι αναπτυσσόμενες χώρες πρέπει να αποδεχθούν τη φιλέλευθεροποίηση του εμπορίου υπηρεσιών και παράλληλα να ασκούν τις οικονομικές τους δραστηριότητες με τρόπον ώστε να μη προκαλούν στρεβλώσεις στο έννομο εμπόριο⁸.

Το φθινόπωρο του 1982, δηλαδή ένα περίπου χρόνο πριν από την UNCTAD VI, οι ΗΠΑ είχαν ήδη προτείνει την έναρξη προπαρασκευαστικών εργασιών στη GATT, σχετικά με τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για το εμπόριο υπηρεσιών⁹. Τέσσερα χρόνια μετά, στην υπουργική σύνοδο της Punta del Este, συμφωνήθηκε ότι το εμπόριο υπηρεσιών θα αποτελούσε αντικείμενο διαπραγματεύσεων στο Νέο Γύρο¹⁰. Το ότι οι υπηρεσίες πρόκειται να υπαχθούν στη GATT, δεν πρέπει όμως να εκλαμβάνεται ως απλή διεύρυνση των αρμοδιοτήτων αυτού του οργανισμού. Ο νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας που προωθείται, και που σε ένα πιο υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, παρουσιάζεται σαν εξειδίκευση των ανεπτυγμένων χωρών στις υπηρεσίες και των αναπτυσσόμενων χωρών σε ορισμένους βιομηχανικούς κλάδους σύμφωνα με τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα, παρουσιάζει ανάλογες αδυναμίες με εκείνες τις παλιές διάκρισης ανάμεσα σε βιομηχανικές και σε αγροτικές οικονομίες. Αυτό γίνεται πιο φανερό, όταν δούμε γιατί η διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της GATT

δεν περιορίστηκε αποκλειστικά και μόνο στο θέμα του εμπορίου υπηρεσιών.

Υπάρχουν πράγματι τα άλλα δύο νέα θέματα και συγκεκριμένα οι «εμπορικές πτυχές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας» (TRIP's από το αγγλικό Trade Related Intellectual Property) και τα «επενδυτικά μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο» (TRIM's από το αγγλικό Trade Related Investment Measures), που ενώ φαίνονται ανεξάρτητα μεταξύ τους και επίσης ανεξάρτητα από το «εμπόριο υπηρεσιών», δεν είναι καθόλου έτσι στην πραγματικότητα¹¹. Στην Punta del Este είχε συμφωνηθεί «η αρχή της σφαιρικότητας» (globalité) των διαπραγματεύσεων¹², δηλαδή της ανάγκης να υπάξουν αποτελέσματα σε όλους ταυτόχρονα τους τομείς διαπραγματεύσεων, έτσι ώστε να πετύχει ο συμβιβασμός των διαφορετικών συμφερόντων των χωρών που συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις. Αν και η αρχή αυτή αφορά όλα τα θέματα, νέα και παλιά, αποκτά ιδιαίτερη σημασία λόγω της *αλληλεξάρτησης που παρουσιάζουν τα νέα θέματα του Γύρου Ουρουγουάης και ενόψει των γενικότερων επιπτώσεων τους στο σύνολο της οικονομίας*. Θα επιχειρήσουμε εδώ να φέρουμε στην επιφάνεια αυτή της αλληλεξάρτησης που πρέπει πια να θεωρείται καθοριστική για την ερμηνεία της νέας παγκόσμιας οικονομικής πραγματικότητας που διαμορφώνεται.

Τα θεωρητικά προβλήματα που μπαί-

1.1. Οι τομείς υπηρεσιών

Αυτή τη στιγμή οι τομείς υπηρεσιών που είναι υπό διαπραγμάτευση με στόχο την υπογραφή συμφωνίας για την έναρξη της διαδικασίας απελευθέρωσης τους είναι:

- οι τραπεζικές υπηρεσίες
- οι ασφαλίσεις
- η διασυνοριακή ροή πληροφοριών
- οι τηλεπικοινωνίες

νουν με τα νέα θέματα, οδηγούν στην αμφισβήτηση της παραδοσιακής αρχής του «συγκριτικού πλεονεκτήματος» και στην ανάγκη αντικατάστασής της από την αρχή του «απόλυτου πλεονεκτήματος»¹³. Δεν είναι άλλωστε καθόλου τυχαίο ότι η έννοια του «ελεύθερου εμπορίου» (free trade), που αποτελούσε λογική συνέπεια της αρχής του συγκριτικού πλεονεκτήματος, παραχωρεί προοδευτικά στη διεθνή επίσημη ορολογία τη θέση της σε μιας άλλης έννοια, σε εκείνη του «έννομου και άνομου εμπορίου» (fair και unfair trade)¹⁴.

2. Το εμπόριο υπηρεσιών

Στις διαπραγματεύσεις εξετάζονται ορισμένοι τομείς υπηρεσιών και παράλληλα επιχειρείται η επεξεργασία και η αποδοχή ορισμένων γενικών αρχών και κανόνων για το σύνολο των τομέων των υπηρεσιών, όχι μόνο αυτών που βρίσκονται ήδη υπό διαπραγμάτευση, αλλά και εκείνων που μπορεί ενδεχομένως να μη συμπεριληφθούν προς το παρόν στην επικείμενη συμφωνία. Ο ΟΟΣΑ, του οποίου όλες οι χώρες-μέλη συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις της GATT, είχε ήδη το 1987 δημοσιεύσει μια εργασία σχετικά με το «εννοιολογικό πλαίσιο για το εμπόριο υπηρεσιών»¹⁵. Έτσι, είχε από την αρχή συμφωνηθεί ότι οι εργασίες θα πρέπει να διεξάγονται χωρίς να αποκλείεται εκ των προτέρων κανένας τομέας των υπηρεσιών¹⁶.

- ο τουρισμός
- η εμπορική ναυτιλία
- οι εναέρια μεταφορές
- οι κατασκευαστικές υπηρεσίες
- οι επαγγελματικές υπηρεσίες.

Οι τομείς αυτοί δεν αντιπροσωπεύουν βέβαια το σύνολο των υπηρεσιών. Η επιλογή τους οφείλεται σε πρακτικούς αλλά και σε γενικότερους λόγους. Είχει κριθεί ότι η έναρξη μιας διαδικασίας σταδιακής απελευθέρωσης θα ήταν πιο εύκολη αρχίζοντας από αυτούς τους τομείς, στους οποίους συγκαταλέγονται και οι παραδοσιακοί τομείς υπηρεσιών όπου πολλές από τις αναπτυσσόμενες χώρες διαθέτουν συγκριτικά πλεονεκτήματα σε διεθνές επίπεδο. Η εξέταση των τομέων αυτών, που παρουσιάζουν αρκετές ιδιομορφίες μεταξύ τους, θα βοηθούσε ταυτόχρονα στην εξαγωγή ορισμένων γενικών συμπερασμάτων για τα κοινά τους χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η αποδοχή ορισμένων γενικών αρχών και κανόνων, που θα μπορούσαν να έχουν εφαρμογή στο σύνολο των τομέων των υπηρεσιών.

Ας αναφερθούμε λίγο σε ορισμένες γενικές ιδιομορφίες των τομέων των υπηρεσιών, αρχίζοντας από τους δύο που παρουσιάζουν κάποιο ειδικό ενδιαφέρον για τη χώρα μας. Καταρχήν ο «τομέας» του τουρισμού είναι ένας αμφισβητούμενος τομέας. Δεν υπάρχει κάποιο εμπόρευμα, αγαθό ή υπηρεσία, που να λέγεται τουρισμός και να πωλείται έναντι κά-

ποιας τιμής ή αμοιβής. Υπάρχουν απλώς ορισμένα προϊόντα άλλων τομέων που καταναλώνει κανείς όταν κάνει τουρισμό, προϊόντα που καταναλώνονται άμεσα, χωρίς δηλαδή να χρησιμοποιούνται σαν πρώτη ύλη για την παραγωγή κάποιου άλλου προϊόντος που λέγεται τουρισμός¹⁷. Από την άλλη έχουμε τον τομέα της εμπορικής ναυτιλίας του οποίου το επίπεδο ανάπτυξης δεν συμβαδίζει κατ' ανάγκη με το γενικό επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας. Υπάρχουν ανεπτυγμένες χώρες που δεν διαθέτουν ανεπτυγμένη εμπορική ναυτιλία, και από την άλλη αναπτυσσόμενες χώρες διεθνώς ανταγωνιστικές στον τομέα. Αντίθετα το επίπεδο ανάπτυξης των άλλων τομέων των υπηρεσιών, αν εξαιρεθεί κανείς ως ένα βαθμό τις κατασκευαστικές υπηρεσίες, συμβαδίζει με το γενικό επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας αλλά και το προσδιορίζει.

Στο παρελθόν και σε όλες σχεδόν τις θεωρητικές προσεγγίσεις είχε υποτιμηθεί συστηματικά η συμβολή των υπηρεσιών στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Ωστόσο τελευταία παρατηρείται μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση:

«αν και η άποψη σύμφωνα με την οποία η αύξηση της τριτογενούς παραγωγής είναι αποτέλεσμα της οικονομικά αναπτύχτης δεν είναι συστηματικά εσφαλμένη, η χαμηλή παραγωγικότητα ορισμένων υπηρεσιών πρέπει να μας προβληματίζει ως προς τις επιπτώσεις της στην οικονομική ανάπτυξη. Ο σωστά διαχειριζόμενος τραπεζικός τομέας, οι γρήγορες και ασφαλείς μεταφορές, οι υγιείς και άρτια εξοπλισμένες ασφαλιστικές εταιρείες, το ανεπτυγμένο δίκτυο τηλεπικοινωνιών και η αποτελεσματική δημόσια διοίκηση αποτελούν ευνοϊκούς παράγοντες και μάλιστα απαραίτητους όρους για την οικονομική ανάπτυξη»¹⁸.

Από αυτούς τους τομείς υπηρεσιών, που το επίπεδο ανάπτυξης τους συμβαδίζει με το γενικότερο επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας, αξίζει να δόσουμε λίγη περισσότερη προσοχή στον τελευταίο και συγκεκριμένα στις επαγγελματικές υπηρεσίες. Εδώ συμπεριλαμβάνονται όλες εκείνες οι δραστηριότητες που συμβάλουν στην αποτελεσματική και εύρυθμη λειτουργία όλου του οικονομικού συστήματος. Οι επαγγελματικές υπηρεσίες, όπως οι υπηρεσίες νομικών συμβούλων, οικονομικών συμβούλων, εμπειρογνομώνων, λογιστών, διαχειριστών, μηχανικών, οι υπηρεσίες ερευνών αγοράς, ερευνών βιομηχανίας, βιομηχανικών σχεδίων, εργαστηριακών ερευνών, λογισμικής, έρευνας - ανάπτυξης... και μια πληθώρα άλλων παρόμοιων υπηρεσιών που προσφέρονται στις επιχειρήσεις όλων των βιομηχανικών τομέων της οικονομίας... και υ-

πηρεσίες των οποίων ο υψηλός βαθμός ανάπτυξης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ανταγωνιστική λειτουργία των επιχειρήσεων που τις χρησιμοποιούν σαν ενδιάμεσες εισροές. Η ικανότητα τεχνολογικού προβαδίσματος μιας επιχείρησης, σε όποιο παραγωγικό κλάδο και αν ανήκει, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δυνατότητες πρόσβασής της σε αυτές τις υπηρεσίες.

Τα προβλήματα ορισμού και ταξινόμησης των υπηρεσιών συνεχίζουν ακόμη να αποτελούν αντικείμενο εργασιών όχι μόνο στη GATT αλλά ταυτόχρονα και σε πολλούς άλλους διεθνείς οργανισμούς και χώρες, γεγονός που φανερώνει πόσο περίπλοκο συνεχίζει να είναι ακόμη το θέμα, αν και στο μεταξύ έχουν ομολογούμεως σημειωθεί σημαντικές πρόοδοι προς αυτή την κατεύθυνση. Παρόλες αυτές τις ατέλειες, οι διαπραγματεύσεις στόχευαν ήδη από την αρχή στην *έναρξη μιας διαδικασίας φιλελευθεροποίησης του εμπορίου υπηρεσιών και στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη συμμετοχή των αναπτυσσομένων χωρών στην μελλοντική συμφωνία για το εμπόριο υπηρεσιών*.

2.2. Η ιδιομορφία του προϊόντος που λέγεται υπηρεσία

Είναι σκόπιμο να παρουσιάσουμε μια κοινή ιδιομορφία των προϊόντων που λέγονται υπηρεσίες, η οποία προσδιορίζει και την *ιδιομορφία της διαδικασίας φιλελευθεροποίησης τους*, διαδικασία η οποία, όπως ήδη αναφέραμε και θα δούμε παρακάτω πιο λεπτομερειακά δεν μπορεί με κανένα τρόπο να αφήσει ανεπηρέαστη και τη διαδικασία παραγωγής αγαθών.

Στην καθημερινή ζωή διακρίνουμε ένα αγαθό από μια υπηρεσία αναφερόμενοι σε ένα εξωτερικό γνώρισμα, στο υλικό στοιχείο. Από οικονομική σκοπιά, τόσο τα αγαθά όσο και οι υπηρεσίες, αποτελούν προϊόντα, δηλαδή αξίες χρήσης που προκύπτουν από μια παραγωγική δραστηριότητα¹⁹. Ως προς αυτό, το υλικό στοιχείο δεν έχει καμία ιδιαίτερη σημασία. Αρκεί ότι για την παραγωγή τους, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για αγαθό ή για υπηρεσία, απαιτείται η κατανάλωση ορισμένων πρώτων υλών και η χρησιμοποίηση ζωντανής εργασίας, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η προσφορά τους στην αγορά για την ικανοποίηση της ζήτησης και με στόχο την πραγματοποίηση κέρδους.

Όμως, το υλικό στοιχείο που δεν παίζει κανένα ρόλο ως προς τις συνθήκες παραγωγής τους, έχει μεγάλη σημασία όσον αφορά το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση τους. Το αγαθό πρώτα παράγε-

ται και μετά καταναλώνεται. Αντίθετα, οι *υπηρεσίες καταναλώνονται την ίδια τη στιγμή που παράγονται* και κατά συνέπεια δεν μπορούν να αποθηκεύονται, ούτε και να αποτελούν αντικείμενο μιας νέας συναλλαγής. Αυτή η ιδιομορφία προσδιορίζει τις εντελώς διαφορετικές συνθήκες μέσα στις οποίες μπορεί να πραγματοποιείται το διεθνές εμπόριο υπηρεσιών.

2.3 Οι ιδιομορφίες του εμπορίου υπηρεσιών

Η εισαγωγή, ή και η εξαγωγή ενός αγαθού, προϋποθέτει τη διέλευση αυτού του αγαθού από κάποια σύνορα. Τα πράγματα όμως είναι διαφορετικά όταν πρόκειται για την εισαγωγή, ή και για την εξαγωγή μιας υπηρεσίας, ακριβώς επειδή το προϊόν που λέγεται υπηρεσία, δεν μπορεί να αποθηκεύεται και ως εκ τούτου δεν μπορεί παρά να καταναλώνεται την ίδια τη στιγμή που παράγεται. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να απαιτείται η μετακίνηση, ή ενδεχομένως η προσωρινή, ή η μόνιμη εγκατάσταση του παραγωγού στον τόπο κατανάλωσης της υπηρεσίας. Δεν αποκλείεται επίσης να χρειάζεται η μετακίνηση του καταναλωτή στον τόπο παραγωγής της υπηρεσίας. Με άλλα λόγια η αγορά και η πώληση ή, πράγμα που στις υπηρεσίες είναι το ίδιο, η παραγωγή και η κατανάλωση προϋποθέτει την επαφή του παραγωγού και του καταναλωτή. Η επαφή ανάμεσα στον παραγωγό και στον καταναλωτή μπορεί να πραγματοποιείται δια μέσου μιας συσκευής ή ενός εξοπλισμού, χωρίς να είναι κατ' ανάγκη απαραίτητη η μετακίνηση του παραγωγού στον τόπο της κατανάλωσης, ή του καταναλωτή στον τόπο της παραγωγής. Αν συμβαίνει όμως αυτό, τότε χρειάζεται η μετακίνηση, ή η προσωρινή, και ενδεχομένως, η μόνιμη εγκατάσταση ενός εξοπλισμού από μια χώρα σε μian άλλη, δια μέσου του οποίου θα πραγματοποιείται η απαραίτητη επα-

φή ανάμεσα στον παραγωγό και στον καταναλωτή της υπηρεσίας.

Τι ακριβώς σημαίνει λοιπόν η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου υπηρεσιών και σε τι μπορεί να διαφέρει από την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αγαθών. Αν για την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αγαθών αρκεί η κατάργηση των κάθε είδους τελωνειακών εμποδίων, αυτό αποτελεί μια αναγκαία, αλλά όχι ικανή, συνθήκη για την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου υπηρεσιών²⁰. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου υπηρεσιών προϋποθέτει παράλληλα την κατάργηση των κάθε είδους εμποδίων που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων (φυσικών και νομικών), την ελευθερία εγκατάστασης και την κίνηση κεφαλαίων. Αυτό ήταν σαφές πρωτού ακόμη αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις στη GATT και ακριβώς για αυτό το λόγο είχε συμφωνηθεί ότι:

«Οι εργασίες για τους ορισμούς πρέπει να διεξάγονται βάση της αρχής ότι το πολυμερές πλαίσιο μπορεί να περιλαμβάνει το εμπόριο υπηρεσιών που συνεπάγεται η διασυνοριακή κίνηση των υπηρεσιών, τη διασυνοριακή κίνηση των καταναλωτών και τη διασυνοριακή κίνηση των συντελεστών παραγωγής εφόσον αυτό είναι απαραίτητο για τον παραγωγό»²¹.

2.4. Η φιλελευθεροποίηση δεν αφορά μόνο τους ίδιους τους τομείς

Τι μπορεί να σημειωθεί η φιλελευθεροποίη-

ποιοδήποτε μεταφορέα, ανεξαρτήτου εθνικότητας. Με αυτή την έννοια η ελληνική εμπορική ναυτιλία είναι από τις πιο φιλελευθεροποιημένες του κόσμου, καθόσον οποιοδήποτε ξένο πλοίο μπορεί να μεταφέρει από την Ελλάδα στο εξωτερικό άτομα και εμπορεύματα, ενώ πολλές είναι οι χώρες, ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες, που με διάφορους έμμεσους ή και άμεσους τρόπους παραχωρούν αυτό το

ση του εμπορίου υπηρεσιών για κάθε τι μέρους τομέα υπηρεσιών. Ας αρχίσουμε από τους παραδοσιακούς τομείς που μας ενδιαφέρουν και άμεσα σαν χώρα.

Στον τουρισμό, σ' αυτόν τον αμφισβητούμενο «τομέα» υπηρεσιών, ο τουρίστας όπως είδαμε δεν καταναλώνει «τουρισμό» αλλά μια πληθώρα αγαθών και υπηρεσιών λόγω του ότι κάνει τουρισμό. Σύμφωνα με όσα αναφέραμε παραπάνω, η φιλελευθεροποίηση του τουρισμού δεν σημαίνει κατά συνέπεια μόνο την ελεύθερη διακίνηση τουριστών, αλλά επίσης την ελεύθερη διακίνηση και εγκατάσταση των παραγωγών που προσφέρουν αγαθά και υπηρεσίες σε τουρίστες, από αεροπορικές μεταφορές μέχρι ενοικιαζόμενα δωμάτια και σουβλάκια. Αναρωτιέται κανείς όχι για το ποια αγαθά και υπηρεσίες πρόκειται, αλλά για το ποια θα ήταν τα αγαθά και οι υπηρεσίες που θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποκλειστούν. Η φιλελευθεροποίηση στον «τομέα» του τουρισμού δεν μπορεί να σημαίνει τίποτα άλλο παρά τη δυνατότητα μετατόπισης της προσφοράς που απευθύνεται στην ικανοποίηση της ζήτησης των τουριστών, προς όφελος ξένων επιχειρήσεων ή και ελεύθερων επαγγελματιών στο ίδιο το εθνικό έδαφος.

Στην εμπορική ναυτιλία έχουμε άλλου είδους προβλήματα. Η φιλελευθεροποίηση των διεθνών θαλάσσιων μεταφορών σημαίνει, ή μάλλον σήμαινε μέχρι σήμερα, την μεταφορά προσώπων και εμπορευμάτων από μια χώρα σε μιαν άλλη από ο-

προνόμιο μόνο στους εθνικούς μεταφορείς. Στα πλαίσια αυτά η Ελλάδα έχει μάλλον συμφέρον από την φιλελευθεροποίηση των διεθνών θαλάσσιων μεταφορών, καθόσον αυτό θα σημαίνει πιο ευνοϊκή μεταχείριση για τα ελληνικά πλοία στο εξωτερικό.

Η πραγματικότητα όμως είναι λίγο διαφορετική. Οι διαπραγματεύσεις δεν αφορούν συγκεκριμένα τις «διεθνείς θαλάσσιες μεταφορές» αλλά γενικά την «εμπορική ναυτιλία». Ενόψει της ελευθερίας εγκατάστασης, αυτό σημαίνει ότι ένας ξένος μεταφορέας θα πρέπει και μπορεί να έχει το δικαίωμα να εκτελεί μεταφορές και στο εσωτερικό μιας άλλης χώρας. Οδηγούμαστε με λίγα λόγια στην απελευθέρωση της ακτοπλοίας. Άραγε η ακτοπλοία είναι διεθνές εμπόριο ή απλώς πρόκειται για εσωτερικό εμπόριο; Τ νήμα όμως μπορεί να έχει αυτή η διάκριση όταν υπάρχει ελευθερία εγκατάστασης; Αρχούμαστε στην επισήμανση αυτού του βασικού προβλήματος που αντιμετωπίζει ο τομέας, ο οποίος, λόγω του ότι δεν συγκεντρώνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ανεπτυγμένων χωρών, υπάρχει περίπτωση να παραχωρηθεί στις αναπτυσσόμενες χώρες με αντάλλαγμα την απελευθέρωση των άλλων τομέων των υπηρεσιών, με όλα τα προβλήματα που μπορεί να προκαλέσει αυτό στην ελληνική ναυτιλία και πιθανόν έμμεσα στην εθνική ασφάλεια.

Ας πάμε τώρα στους άλλους επί μέρους τομείς των υπηρεσιών, στους τομείς εκεί-

νους που δεν παρέχουν υπηρεσίες μόνο για την τελική κατανάλωση αλλά κυρίως υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται σαν ενδιάμεσες εισροές στις παραγωγικές επιχειρήσεις. Η πρόσβαση σε ένα ανεπτυγμένο τραπεζικό τομέα, σε εξελιγμένες ασφαλιστικές εταιρείες, σε ένα τεχνολογικό άρτιο δίκτυο τηλεπικοινωνιών, σε διεθνούς φήμης γραφεία συμβούλων επιχειρήσεων και σε κάθε είδους τεχνολογικές υπηρεσίες, πρέπει κανονικά να έχει θετικές επιδράσεις στις επιχειρήσεις των άλλων τομέων. Σαν χώρα θα μπορούσαμε π.χ. να δεχθούμε ότι η πρόσβαση σε ανεπτυγμένους τομείς υπηρεσιών, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ασκώντας τις δραστηριότητές τους στο εθνικό μας έδαφος θα οδηγούσαν σε μαρασμό τις αντίστοιχες μη ανταγωνιστικές εθνικές μας επιχειρήσεις, (πράγμα το οποίο θα μπορούσαμε ενδεχομένως να προσλάβουμε σαν αναγκαίο κακό), θα συνέβαλε στο ξεπέραςμα των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η βιομηχανία μας αλλά κι ο γεωργικός μας τομέας, μετατρέποντας τη διαδικασία αποβιομηχάνισης που γνωρίζουμε εδώ και καιρό σε μια διαδικασία βιομηχανικής ανάπτυξης. Αυτό θα ήταν ίσως σωστό αν υπήρχε κάποια ακριβής τομή ανάμεσα στους δύο τομείς, στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες. Τα πράγματα όμως δεν έχουν έτσι και για αυτό χρειάζεται εδώ ακριβώς να δούμε τι σημαίνουν οι διατομεακές σχέσεις και ποιές μπορεί να είναι οι επιπτώσεις στην παραγωγή αγαθών.

2.5. Οι επιπτώσεις στην παραγωγή αγαθών

Οι υπηρεσίες και τα αγαθά δεν αποτελούν μόνο τελικά προϊόντα. Όπως έχουμε αναφέρει αποτελούν επίσης ενδιάμεσα προϊόντα τα οποία καταναλώνονται στο διάστημα που εκτελείται η παραγωγική διαδικασία. Η τεχνολογική ανάπτυξη έχει αυξήσει σημαντικά τη χρησιμοποίηση υπηρεσιών σαν ενδιάμεση εισροή στην παραγωγή αγαθών αλλά και άλλων υπηρεσιών. Σύμφωνα με υπολογισμούς²², πάνω από 50% των υπηρεσιών που παράγονται χρησιμοποιούνται στον ίδιο τον τομέα, αλλά σε άλλους τομείς υπηρεσιών σαν ενδιάμεση εισροή. Επίσης, η τελική αξία των αγαθών περιέχει σήμερα ένα πολύ σημαντικό και συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό υπηρεσιών, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις υπερβαίνει το 50% της τελικής αξίας του προϊόντος. Ενόψει αυτών, αναρωτιέται κανείς πώς είναι δυνατό μία χώρα η οποία δεν διαθέτει ανεπτυγμένους τομείς υπηρεσιών να πετύχει κάποια αξιολογή εξειδίκευση στην παραγωγή αγαθών, όχι μόνο προηγμένης, αλλά ακόμη και τυποποιημένης τεχνολογίας. Οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν μια απλή και εύκολη απάντηση σε αυτό το ερώτημα: οι

χώρες που δεν έχουν αναπτυγμένους τομείς υπηρεσιών έχουν ακριβώς για αυτό το λόγο συμφέρον να φιλελευθεροποιήσουν το εμπόριο υπηρεσιών, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να προσηθύνονται φθηνές και υψηλής ποιότητας υπηρεσίες, γεγονός που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παραγωγή ανταγωνιστικών αγαθών στη διεθνή αγορά.

Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου υπηρεσιών, που είναι αδιανόητη χωρίς τη φιλελευθεροποίηση της κίνησης κεφαλαίων, της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων και του δικαιώματος εγκατάστασης, τείνει κατ' αυτόν τον τρόπο να αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση και για την παραγωγή αγαθών. Αυτό θα γίνει πιο σαφές τώρα που θα αναφερθούμε στα άλλα δύο νέα θέματα, πρώτα στις «εμπορικές πτυχές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας» και μετά στα «επενδυτικά μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο». Όπως θα δούμε, αυτή η διαδικασία φιλελευθεροποίησης δεν είναι ανεξέλεγκτη και, -όσο αντιφατικά κι αν ακούγεται- προϋποθέτει μια αυξημένη παρέμβαση του κράτους, καθόσον οι προηγμένες χώρες που κατέχουν την τεχνολογία δεν είναι διατεθειμένες να θέσουν σε κίνδυνο αυτό το απόλυτό τους πλεονέκτημα. Η φιλελευθεροποίηση που προτείνεται είναι μια ρυθμισμένη φιλελευθεροποίηση πάνω σε νέους κανόνες της αγοράς, μια φιλελευθεροποίηση που στοχεύει στην προώθηση του έννομου εμπορίου (fair trade) και όχι απλώς του ελεύθερου εμπορίου (free trade), όπως ήταν μέχρι σήμερα.

3. Οι εμπορικές πτυχές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας

Σχετικά με τις εμπορικές πτυχές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (ΔΠΙ) συμπεριλαμβανομένου και του εμπορίου παραποιημένων προϊόντων η διακήρυξη της Punta del Este προέβλεπε ότι:

«για να μειωθούν οι στρεβλώσεις και τα εμπόδια που επηρεάζουν το διεθνές εμπόριο και ενόψει της ανάγκης να προωθηθεί η κατάλληλη και αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, φροντίζοντας ώστε τα μέτρα να είναι διαδικασίες για την εφαρμογή των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας να μην καταστούν εμπόδιο για τον έννομο εμπόριο»²³, οι διαπραγματεύσεις θα αποβλέπουν στη διασαφήνιση των διατάξεων της Γενικής συμφωνίας και, αν χρειάζεται, στην επεξεργασία νέων κανόνων και ρυθμίσεων»²⁴.

Τα παραποιημένα προϊόντα αναφέρονται ξεχωριστά:

«Οι διαπραγματεύσεις θα αποβλέπουν στην επεξεργασία ενός πολυμερούς πλαισίου αρχών, κανόνων και διατάξεων σχετικά με το διεθνές εμπόριο παραποιημένων προϊόντων, λαμβάνοντας υπόψη τις εργασίες που έχουν ήδη αναληφθεί στη GATT»²⁵.

Το πρόβλημα δεν φαίνεται να είναι αποκλειστικά και μόνο η προστασία των δικαιωμάτων του κατόχου ή του χρήστη

νός πνευματικού έργου. Αν πρόκειται για αυτό υπάρχουν άλλοι διεθνείς οργανισμοί, όπως π.χ. ο ΠΟΠΙ²⁶, που είναι πιο αρμόδιοι για αυτό το θέμα. Το πρόβλημα παρουσιάζει γενικότερες οικονομικές διαστάσεις, που έρχονται στην επιφάνεια όταν το εξετάζει κανείς σε συνάρτηση με τα θέματα δημιουργίας και μεταφοράς τεχνολογίας, θέματα τα οποία με την σειρά τους αποτελούν τμήμα ενός πιο γενικού θέματος, του εμπορίου υπηρεσιών.

3.1. Τεχνητή πρόοδος και δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας

Η δημιουργία τεχνολογίας είναι το αποτέλεσμα μιας παραγωγικής δραστηριότητας, το κόστος της οποίας ενσωματώνεται στην τελική αξία ενός προϊόντος. Η επιχείρηση που τυχαίνει να είναι ο εφευρέτης, ο κάτοχος και ο χρήστης αυτής της τεχνολογίας μπορεί μια μέρα να κρίνει ότι τη συμφέρει να παρέχει παράλληλα τις «υπηρεσίες» της και σε άλλες επιχειρήσεις. Ο κλάδος παραγωγής τεχνολογίας αυτής της επιχείρησης μπορεί κάποτε να αυτονομηθεί και να δημιουργηθεί μια νέα επιχείρηση, λίγο πολύ ανεξάρτητη από τη μητρική, με κύρια οικονομική δραστηριότητα την πώληση «τεχνολογικών υπηρεσιών» που έχουν ζήτηση στην αγορά.

Το τεχνολογικό προβάδισμα αποτέλούσε πάντοτε προδοριστικό παράγοντα για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα μιας επιχείρησης. Ως προς αυτό τα πράγματα

δεν έχουν αλλάξει από τον καιρό της βιομηχανικής επανάστασης. Αυτό που έχει αλλάξει είναι ότι το τεχνολογικό προβάδισμα ήταν κάποτε ένα πλεονέκτημα αρκετά καλά προστατευμένο και κατά γενικό κανόνα όχι εμπορεύσιμο. Στις μέρες μας η τεχνολογία είναι ένα άυλο προϊόν, μια υπηρεσία που μπορεί να κυκλοφορεί στην αγορά χωρίς κατ' ανάγκη να είναι ενσωματωμένη σε κάποιο άλλο υλικό ή άυλο προϊόν.

Οι παραδοσιακές θεωρίες του διεθνούς εμπορίου, παρά την ενσωμάτωση ορισμένων δυναμικών στοιχείων, όπως οι οικονομίες κλίμακας και οι εξωτερικές οικονομίες, βασιζόταν σε μια στατική προσέγγιση του συγκριτικού πλεονεκτήματος, με την έννοια ότι χειριζόταν την τεχνολογική πρόοδο σαν ένα εξωγενή παράγοντα και κατά συνέπεια σαν κάτι το δεδομένο. Η παραγνώριση του γεγονότος ότι η τεχνολογία αποτελεί το θεμελιώδες στοιχείο που δίνει οικονομική αξία στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους²⁷ δεν οφειλόταν βέβαια σε κάποιο λάθος. Η ικανότητα μιας επιχείρησης να εμφανίζει ένα νέο προϊόν στην αγορά οφειλόταν ακριβώς στις οικονομίες μεγέθους και στις εξωτερικές οικονομίες, δηλαδή ήταν συνάρτηση του μεγέθους της επιχείρησης και του γενικού επιπέδου ανάπτυξης της κοινωνίας μέσα στην οποία εκτελούσε τις δραστηριότητές της. Η ικανότητα παραγωγής τεχνολογίας αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο μια κεκτημένη προστασία. ένα

ρούσαν να εξασφαλίζουν προστασία στην παραγωγή υλικών αγαθών, η παραγωγή των άυλων αγαθών και το εμπόριό τους, απαιτεί μια άλλου είδους προστασία η οποία, στην παρούσα φάση της διεθνούς οικονομίας, δεν είναι δυνατή παρά μόνο δια μέσου της κατοχύρωσης των ΔΠΙ. Επί πλέον, -και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό-, δεδομένου ότι η τελική αξία των υλικών αγαθών περιέχει ένα υψηλό ποσοστό

«φυσικό πλεονέκτημα» του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης και έτσι το ελεύθερο εμπόριο δεν μπορούσε να αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για την απώλεια αυτού του πλεονεκτήματος. Στις μέρες μας όμως αυτό το πλεονέκτημα δεν είναι καθόλου «φυσικό» και απαιτεί ορισμένες ρυθμίσεις για την προστασία του. Οι ποιοτικές αλλαγές στη σύνθεση των προϊόντων που οφείλονται σε μια αυξημένη ενσωμάτωση τεχνολογίας, η οποία επί πλέον μπορεί να κυκλοφορεί παράλληλα δίχως κατ' ανάγκη να είναι ενσωματωμένη σε κάποιο προϊόν, αδιάφορο αν πρόκειται για ένα καταναλωτικό ή για ένα κεφαλαιουχικό αγαθό, έχουν οδηγήσει σε μια αναθεώρηση των θεωρητικών προσεγγίσεων για την ερμηνεία της διεθνούς κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Ο όρος «εμπόρευμα» δεν εκφράζει πια μόνο τα παραδοσιακά αγαθά, αλλά συγχρόνως και την ίδια την «παραγωγική ικανότητα» που έχει καταστεί ένα εμπορεύσιμο προϊόν. Πρόκειται όμως για ένα «προϊόν» του οποίου η διεθνής κυκλοφορία δεν μπορεί να ρυθμίζεται με παραδοσιακά μέτρα, όπως π.χ. οι τελωνειακοί δασμοί και οι ποσοτικοί περιορισμοί. Έτσι, οι παραδοσιακές θεωρίες του διεθνούς εμπορίου παραχωρούν σταδιακά τη θέση τους στις θεωρίες των διεθνών επενδύσεων²⁸, του εμπορίου υπηρεσιών, της τεχνολογικής προόδου και της μεταφοράς τεχνολογίας. Αν οι τελωνειακοί δασμοί, οι δασμολογικές ποσοτώσεις, οι επιδοτήσεις κλπ μπορούν, ή μάλλον μπο-

υπηρεσιών, τα παραδοσιακά μέτρα προστασίας δεν είναι πια αποτελεσματικά ούτε καν για την παραγωγή και εμπορία των υλικών αγαθών. Σε αυτό άλλωστε οφείλεται το γεγονός ότι έχει αυξηθεί σημαντικά και αποτελεί στις μέρες μας σοβαρό πρόβλημα η παραγωγή πειρατικών και παραποιημένων προϊόντων.

Το θέμα της προστασίας των ΔΠΙ δεν είναι κάτι το καινούργιο. Αυτό που είναι καινούργιο είναι η ανάγκη για μια διεθνή προστασία βάση ορισμένων πολυμερών αποδεκτών διεθνών αρχών και ρυθμίσεων, με σκοπό τη μείωση των στρεβλώσεων και των εμποδίων που επηρεάζουν το διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών. Όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες και γενικότερα τις χώρες που δεν έχουν κάποιο τεχνολογικό προβάδισμα και που θέλουν να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις, η αποδοχή αυτής της πολυμερούς προστασίας επιβάλλεται σήμερα ως μια αναγκαία συνθήκη για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου που αποτελεί τη μοναδική πηγή μεταφοράς τεχνολογίας.

Στην παρούσα φάση της παγκόσμιας οικονομίας γνωρίζουμε ότι η τεχνολογική πρόοδος είναι κυρίως έργο των πολυεθνικών επιχειρήσεων και οι αρχές και ρυθμίσεις που αφορούν τα ΔΠΙ έχουν ως στόχο την κατοχύρωση αυτού του πλεονεκτήματος. Έτσι, κάθε διευθέτηση που αφορά τα ΔΠΙ οδηγεί αναγκαστικά σε μια διεθνή ρύθμιση της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας δια μέσου της προστασίας και του

ελέγχου που εξασφαλίζει για τη δημιουργία και για τη μεταφορά τεχνολογίας.

3.2. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις

Σχετικά με τα ΔΠΙ, τα κυριότερα θέματα που εξετάζονται στη GATT ως προς τις επιπτώσεις τους στο διεθνές εμπόριο είναι οι πατέντες, οι ευρεσιτεχνίες, τα εμπορικά σήματα, τα εμπορικά μυστικά, τα συγγραφικά δικαιώματα, τα σχέδια και μοντέλα και οι ονομασίες προέλευσης.

Οι προτάσεις των ανεπτυγμένων χωρών²⁹, παρόλες τις διαφορές τους, βασίζονται στο σκεπτικό ότι η ανεπαρκής, η καταχρηστική και η διακριτική προστασία των ΔΠΙ, προκαλούν σημαντικές στρεβλώσεις στο διεθνές εμπόριο και ως εκ τούτου πρέπει να υπάγονται στους κανόνες και στις ρυθμίσεις της GATT. Στόχος είναι η ενδυνάμωση του ρόλου της GATT και η υπαγωγή των διεθνών εμπορικών ανταλλαγών σε ένα συμφωνημένο και αποτελεσματικό πολυμερές πλαίσιο αρχών και κανόνων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Οι διαφορές απόψεων ανάμεσα στις ανεπτυγμένες χώρες επικεντρώνονται στο ερώτημα αν χρειάζεται η σύναψη ενός νέου κώδικα στη GATT ή αν αρκεί η ενίσχυση της εφαρμογής των θεμελιακών αρχών του οργανισμού, όπως η εθνική μεταχείριση, η μη διάκριση, η διαφάνεια, η ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους κ.λπ. και στον τομέα των ΔΠΙ. Υπάρχουν επίσης διαφορές και ως προς τους τρόπους αποδοχής και εφαρμογής ενός κώδικα. Ορισμένες χώρες (ΗΠΑ, Ιαπωνία) υποστηρίζουν ότι η αποδοχή ενός κώδικα θα πρέπει να συνοδεύεται από την τροποποίηση των εθνικών νομολογιών σύμφωνα προς τις αρχές του νέου κώδικα της GATT, ενώ άλλες (ΕΟΚ, Βόρειες χώρες) αυτό δεν το κρίνουν απαραίτητο, υποστηρίζοντας ότι ο σεβασμός αυτών των νέων αρχών της GATT για τα ΔΠΙ θα αρκούσε για την ομαλή διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες εκφράζουν τους φόβους τους παρατηρώντας στις προτάσεις των ανεπτυγμένων χωρών³⁰ πρώτα από όλα την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην κατοχύρωση της πνευματικής ιδιοκτησίας και στην ανάγκη προώθησης μιας εθνικής διαδικασίας τεχνολογικής ανάπτυξης, επικαλούμενες το ιστορικό των σημερινών ανεπτυγμένων χωρών, οι οποίες κατά τις αρχικές φάσεις της εκβιομηχάνισής τους περιόριζαν την προστασία της ξένης τεχνολογίας³¹ και μάλιστα την απέκλειαν εντελώς για ορισμένα προϊόντα. Παρατηρούν επίσης ότι οι προτάσεις των ανεπτυγμένων χωρών αγνοούν συστηματικά το πρόβλημα της καταχρη-

στικής εφαρμογής των ΔΠΙ, κυρίως στις περιπτώσεις εκείνες που οι κάτοχοί τους έχουν για διάφορους λόγους συμφέρον να αποφεύγουν τη διάδοσή τους, πράγμα το οποίο θα είχε σίγουρα αρνητικές επιπτώσεις στη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης. Υποστηρίζουν συνεπώς ότι ο περιορισμός των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων σχετικά με την εφαρμογή ενός εθνικού καθεστώτος προστασίας των ΔΠΙ θα αποτελούσε εμπόδιο για μια εθνική στρατηγική τεχνολογικής ανάπτυξης.

4. Τα επενδυτικά μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο

Η πνευματική ιδιοκτησία «πρέπει» να είναι κατοχυρωμένη, δηλαδή ο προωθών και κατέχων την τεχνολογία πρέπει να αμοιβεται για τις υπηρεσίες του. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό. «Πρέπει» να είναι ταυτόχρονα και ελεύθερος να αλοφασίζει αν κρίνει σκόπιμο να παρέχει τις υπηρεσίες του. Για το λόγο αυτό οι χώρες υποδοχής «δεν πρέπει» να βάζουν όρους στους ξένους επενδυτές, σχετικά με το ποιά τεχνολογία επιθυμούν να χρησιμοποιηθεί και κατά συνέπεια να επιβάλλουν όρους για τη χρησιμοποίηση ορισμένων πρώτων υλών, κυρίως εγχώριων, ή υποχρεώσεις για την πραγματοποίηση εξαγωγών. Η επιλογή της κατάλληλης τεχνολογίας, η επιλογή των κατάλληλων πρώτων υλών και το αν η παραγωγή θα έχει η όχι εξαγωγικό προσανατολισμό, είναι κάτι που «πρέπει» να το αποφασίζει ο επενδυτής. Αυτό, εκτός του ότι είναι δικαίωμα του, «αποτελεί ταυτόχρονα ένα μέτρο αποφυγής των στρεβλώσεων που δημιουργούνται στη διεθνή αγορά σε βάρος των πιο αποδοτικών παραγωγών». Αυτή είναι η λογική σύμφωνα με την οποία οι ανεπτυγμένες χώρες υποστηρίζουν ότι επιβάλλεται ο περιορισμός, η κατάργηση και η απαγόρευση³² των ελεγχόμενων μέτρων που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο.

Για ποια μέτρα πρόκειται και σε ποιο βαθμό δημιουργούν εμπόδια και στρεβλώσεις στο διεθνές εμπόριο δεν είναι, προς το παρόν τουλάχιστον, ξεκαθαρισμένο. Το θέμα είναι αρκετά πολύπλοκο, ειδικά όταν δεν το εξετάζει κανείς μόνο βραχυχρόνια, αλλά το τοποθετεί σε μια μακροχρόνια προοπτική, λαμβάνοντας υπ' όψη τις δυναμικές του προεκτάσεις που είναι ιδιαίτερα σημαντικές, εν' όψει των προβλημάτων οικονομικής ανάπτυξης³³.

Τα επενδυτικά μέτρα που αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσεων είναι:

- (1) οι απαιτήσεις για εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν
- (2) οι απαιτήσεις για πραγματοποίηση εξαγωγών

- (3) οι απαιτήσεις για πραγματοποίηση πωλήσεων στο εσωτερικό
- (4) οι απαιτήσεις και οι περιορισμοί του όγκου παραγωγής
- (5) οι απαιτήσεις για περιορισμό των εισαγωγών σε ένα ποσοστό των πραγματοποιηθέντων εξαγωγών.
- (6) οι απαιτήσεις για μεταφορά τεχνολογίας
- (7) τα επενδυτικά κίνητρα

- (8) οι περιορισμοί στην εξαγωγή κερδών και οι γενικότεροι συναλλαγματικοί περιορισμοί

- (9) οι απαιτήσεις για εγχώρια συμμετοχή στο κεφάλαιο.

Τα πρώτα πέντε από αυτά τα μέτρα, επειδή αφορούν άμεσα το προϊόν που παράγεται, είναι πιθανό αλλά όχι σίγουρο να δημιουργούν ορισμένες άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο. Δύσκολα όμως θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε κάτι το ανάλογο για τα τέσσερα τελευταία, κυρίως όσον αφορά τις άμεσες τους επιπτώσεις. Αξίζει να δούμε πιο αναλυτικά τα πιο αντιπροσωπευτικά από αυτά τα μέτρα και συγκεκριμένα αυτά που αφορούν τις απαιτήσεις «εξαγωγών» και για «μεταφορά τεχνολογίας»³⁴.

4.1. Οι απαιτήσεις για εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν

Πρόκειται για τους κάθε είδους περιορισμούς που επιβάλλει μια χώρα στα πλαίσια της επενδυτικής της πολιτικής, έτσι ώστε ένα ορισμένο ποσοστό της τελικής αξίας του προϊόντος να είναι εγχώριας προέλευσης. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την προστιθέμενη αξία, δηλαδή για τα εισοδήματα, (μισθοί, κέρδη κλπ), που δημιουργούνται κατά τη συγκεκριμένη διαδικασία παραγωγής και για τις εγχώριες πρώτες ύλες, δηλαδή για τα εγχώρια προϊόντα, αγαθά και υπηρεσίες, που καταναλώνονται κατά το διάστημα της ίδιας

παραγωγικής διαδικασίας. Οι συζητήσεις περιστρέφονται κυρίως γύρω από το θέμα των εγχώριων πρώτων υλών³⁵.

Σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις αυτού του μέτρου στο διεθνές εμπόριο, η θέση των ανεπτυγμένων χωρών στηρίζεται στο εξής: η υποχρέωση να χρησιμοποιεί εγχώριες πρώτες ύλες αναγκάζει τον παραγωγό να πληρώνει ακριβότερα για αυτές ή και αρκείται στην πιο χαμηλή τους ποιότητα. Πράγματι, αν δεν ήταν έτσι δεν θα υπήρχε λόγος να επιβάλλεται μια τέτοια υποχρέωση. Αυτό έχει σαν συνέπεια να εμποδίζονται οι εισαγωγές πρώτων υλών τις οποίες θα προτιμούσε ο παραγωγός αν ήταν ελεύθερος στην επιλογή του. Με άλλα λόγια οι υποχρεώσεις για τη χρησιμοποίηση εγχώριων πρώτων υλών αποτελούν μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος με εκείνο των ποσοτικών περιορισμών των εισαγωγών. Κατά συνέπεια προκαλείται στρέβλωση του διεθνούς εμπορίου, καθόσον ζημιώνει ο αποδοτικός εξαγωγέας μιας ξένης χώρας προς όφελος της λιγότερο αποδοτικής εντόπιας επιχείρησης.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες δέχονται ότι μπορεί πράγματι να προκαλείται αυτό το αποτέλεσμα. Δεν συμφωνούν όμως στην απαγόρευση αυτών των μέτρων, γιατί, δεν δέχονται ότι αποτελούν μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος με εκείνο των ποσοτικών περιορισμών, κυρίως για δύο λόγους: πρώτον, τα επενδυτικά μέτρα που επιβάλλουν τη χρησιμοποίηση εγχώριων

διεθνούς εμπορίου δεν μπορεί παρά να είναι παροδική. Επί πλέον, η αρχική αυτή στρέβλωση δεν είναι κατ' ανάγκη τόσο σημαντική, επειδή παράλληλα προκύπτουν και ορισμένα θετικά οφέλη για την παγκόσμια οικονομία. Χάρη στα εισοδήματα που δημιουργεί αυτή η επένδυση, αυξάνονται κατά ένα ποσοστό και οι εισαγωγές άλλων προϊόντων για τη μερική τουλάχιστον ικανοποίηση της αύξησης της

πρώτων υλών δεν στοχεύουν άμεσα στην παρεμπόδιση των εισαγωγών, αλλά στην αξιοποίηση εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πόρων, εν' όψει των γενικότερων αναπτυξιακών στόχων. Η πιθανή ζημία του ξένου εξαγωγέα δεν είναι παρά ένα έμμεσο αποτέλεσμα, το οποίο άλλωστε δεν αρνούνται. Δεν είναι όμως καθόλου αποδεδειγμένο ότι δημιουργείται οπωσδήποτε αυτό το αποτέλεσμα και προτείνουν, αντί της απαγόρευσης, να προβλέπεται η καταβολή ανάλογης αποζημίωσης, εκεί όπου αποδεδειγμένα έχει προκληθεί ζημία.

Η πρόκληση ζημίας δεν αποκλείεται και το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να είναι είτε άμεσο, είτε έμμεσο. Η άποψη αυτή μειονεκτεί όμως στο ότι κινείται σε στατικά πλαίσια, αφού προϋποθέτει ότι η ισχύουσα κατάσταση είναι δεδομένη. Τα πράγματα όμως είναι διαφορετικά όταν τα δούμε από μια δυναμική σκοπιά. Η επιβολή ενός επενδυτικού μέτρου σε μια ξένη επιχείρηση που την αναγκάζει να χρησιμοποιεί ακριβότερες και κατώτερης ποιότητας εγχώριες πρώτες ύλες δεν είναι κάτι που θα συμβαίνει αναγκαστικά επ' άπειρο. Χάρη ακριβώς στην επιβολή αυτού του μέτρου, η αύξηση της ζήτησης για αυτές τις εγχώριες πρώτες ύλες δεν αποκλείεται καθόλου, —και αυτό είναι το ζητούμενο—, να οδηγήσει μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα στη μείωση της τιμής και στη βελτίωση της ποιότητάς τους. Αν συμβαίνει αυτό, τότε η αρχική στρέβλωση του

ζήτησης που οφείλεται στα νέα εισοδήματα. Η παγκόσμια οικονομία δεν είναι λοιπόν τόσο σίγουρο ότι ζημιώνει συνολικά, παρά την ενδεχόμενη αρχική ζημία που μπορεί να έχει υποστεί κάποια πιο αποτελεσματική επιχείρηση. Το πρόβλημα της αρχικής ζημίας είναι ένα θέμα, το ποιός όμως θα οικειοποιηθεί το κέρδος που προκύπτει από τη νέα δυναμική που δημιουργείται είναι ένα άλλο θέμα, το οποίο δεν μπορεί κανείς να το παρακάμψει όταν έχει στο νου του τα γενικότερα αναπτυξιακά προβλήματα. Δεν μπορεί κανείς να αγνοεί τις οικονομίες κλίμακας, τις εξωτερικές οικονομίες, της σημασίας των διαλλαδικών σχέσεων στην οικονομία, και τις δυναμικές επιπτώσεις μιας επένδυσης, που έχουν συστηματικά ερευνηθεί από την οικονομική επιστήμη και που, τουλάχιστον από όσα γνωρίζουμε, δεν έχουν ακόμη αμφισβητηθεί.

4.2. Οι απαιτήσεις για πραγματοποίηση εξαγωγών

Μερικά επενδυτικά μέτρα υποχρεώνουν την ξένη επιχείρηση να εξάγει ένα ποσοστό της συνολικής της παραγωγής, ή μια ελάχιστη ποσότητα ή αξία των προϊόντων που παράγει, ή ενδεχομένως, κάποια ποσότητα που αναλογεί στην αξία των εισαγωγών που έχει ανάγκη για την εκτέλεση

της παραγωγικής της δραστηριότητας. Στις δεκαετίες του 60 και του 70 το μέτρο αυτό ήταν σύμφωνο προς τις υποδείξεις σχεδόν όλων των διεθνών οικονομικών οργανισμών, όπως π.χ. το ΔΝΤ, που συνιστούσαν στις αναπτυσσόμενες χώρες να μην προωθούν βιομηχανίες υποκατάστασης εισαγωγών, αλλά βιομηχανίες με εξαγωγικό προσανατολισμό.

Όμως οι καιροί αλλάζουν και παράλληλα σταματούν να είναι της μόδας οι παλιές συστάσεις περί προσαρμογής στις συνθήκες του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Η εφαρμογή μέτρων για την προώθηση βιομηχανιών με εξαγωγικό προσανατολισμό και οι απαιτήσεις προς τις ξένες επιχειρήσεις να προσαρμόζονται σε αυτή τη πολιτική, υποστηρίζεται πια ότι προκαλεί στρεβλώσεις στο διεθνές εμπόριο καθόσον, σύμφωνα με τις νέες προσεγγίσεις, πρόκειται για μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος με εκείνο των επιδοτήσεων. Υποστηρίζεται ότι οι υποχρεώσεις για πραγματοποίηση εξαγωγών αναγκάζουν τις επιχειρήσεις να κάνουν κάτι το οποίο ενδεχομένως δεν θα έκαναν κάτω από κανονικές, (εννοείται φιλελεύθερες) συνθήκες. Έτσι, λόγω επιβολής μέτρων, αναγκάζονται να πραγματοποιούν εξαγωγές προσφεύγοντας σε αθέμιτα μέσα, όπως π.χ. η διαφοροποίηση τιμών εσωτερικού και εξωτερικού (dumping), που προξενούν ζημίες στους πιο αποδοτικούς παραγωγούς, οι οποίοι χάνουν κατ' αυτό τον τρόπο τις αγορές τους, προς όφελος των λιγότερο αποδοτικών παραγωγών.

Η κριτική που ασκούν οι αναπτυσσόμενες χώρες σε αυτή την επιχειρηματολογία, είναι καταρχήν η ίδια με εκείνη που αναφέραμε προηγουμένως σχετικά με τις υποχρεώσεις για εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν. Υποστηρίζουν ότι η αύξηση της παραγωγής που οφείλεται στις υποχρεώσεις για πραγματοποίηση εξαγωγών, οδηγεί μετά κάποιο χρονικό διάστημα στη μείωση των τιμών που προϊόντος, χάρη στις οικονομίες μεγέθους. Οι αναπτυσσόμενες χώρες προσθέτουν επίσης κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό: ότι οι απαιτήσεις για την πραγματοποίηση εξαγωγών αποτελούν κυρίως ένα προστατευτικό μέτρο ενάντια στις περιοριστικές επιχειρηματικές πρακτικές (restrictive business practices) των πολυεθνικών επιχειρήσεων, όπως π.χ. ο προγραμματισμός των εξαγωγών από τη μητρική επιχείρηση, ο καταμερισμός της αγοράς ανάμεσα στη μητρική και στις θυγατρικές εταιρείες, οι υποτιμολογήσεις, οι υπερτιμολογήσεις κλπ, που, αν και γνωστές και αποδεκτές από όλους, είναι δύσκολο για μια κυβέρνηση να τις διαπιστώνει και να τις αντιμετωπίζει εκ των προτέρων, όταν χορηγεί μια άδεια για την πραγματοποίηση μιας ξένης επένδυσης.

4.3. Οι απαιτήσεις για μεταφορά τεχνολογίας

Τα όσα επενδυτικά μέτρα αναφέραμε μέχρι τώρα δεν αποκλείεται να έχουν άμεσες επιπτώσεις στο εμπόριο, αλλά, όπως αναφέραμε, οι επιπτώσεις αυτές έχουν νόημα κυρίως σε ένα στατικό πλαίσιο. Όσο για τις απαιτήσεις για μεταφορά τεχνολογίας, ακόμη κι αν δεχθούμε ότι έχουν κάποιες έμμεσες επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο, τουλάχιστον είναι σίγουρο ότι δεν προκαλούν καμία άμεση επίπτωση. Ας δούμε όμως γιατί και πώς οι απαιτήσεις για μεταφορά τεχνολογίας θεωρείται ότι δημιουργούν στρεβλώσει στο διεθνές εμπόριο.

Ο ξένος επενδυτής δεν είναι πάντα διατεθειμένος να προμηθεύει τους ντόπιους συνεταιίρους του με προηγμένη τεχνολογία, γιατί έτσι διατρέχει τον κίνδυνο όχι μόνο να χάσει το πλεονέκτημά του στη χώρα υποδοχής, λόγω διάδοσης αυτής της τεχνολογίας που μπορεί να διαφύγει από τον έλεγχό του, αλλά και γιατί κινδυνεύει επίσης να αντιμετωπίσει στο μέλλον πρόβλημα στη διεθνή και στην εθνική του αγορά. Αυτό μπορεί να συμβεί, αν π.χ. το προϊόν παράγεται και εξάγεται με ανταγωνιστικές τιμές χάρη στο χαμηλό επίπεδο μισθών της χώρας υποδοχής, πράγμα το οποίο, με δεδομένη τεχνολογία την καθιστά δυνατή να μετατρέπει το απόλυτο πλεονέκτημα ξένης επιχείρησης σε δικό της συγκριτικό πλεονέκτημα. Όπως έχει υποστηριχθεί από αμερικανούς επενδυτές, η μεταφορά τεχνολογίας έχει αρνητικές επιπτώσεις στις εξαγωγές τόσο της χώρας καταγωγής, όσο και των τρίτων χωρών προς τη χώρα υποδοχής και, το χειρότερο, δημιουργούνται αντικίνητρα στη χώρα υποδοχής καταγωγής για τις επενδύσεις και για την τεχνολογική περίοδο, λόγω του ότι δημιουργούνται αβεβαιότητες ως προς την απόσβεση των δαπανών που αναλαμβάνονται για την προώθηση την τεχνολογικών βελτιώσεων.

Ας δούμε εδώ σύντομα ένα από τα επενδυτικά μέτρα που αναφέραμε στην αρχή και συγκεκριμένα το (9), σχετικά με τις «απαιτήσεις για εγχώρια συμμετοχή στο κεφάλαιο», που έχει κάποια σχέση με το επενδυτικό μέτρο που εξετάζουμε αυτή τη στιγμή. Η εγχώρια συμμετοχή στο κεφάλαιο επηρεάζει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων της επιχείρησης. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται να πέρνουν αποφάσεις για μεταφορά τεχνολογίας, για προώθηση των εξαγωγών και για χρησιμοποίηση ορισμένων εγχώριων πρώτων υλών, αποφάσεις τις οποίες ενδεχομένως δεν θα έπαιρνε ο ξένος επενδυτής που τυχαίνει να είναι ο κύριος μέτοχος και συνάμα ο κάτοχος της προηγμένης τεχνολογίας. Η τεχνολογία, όπως είδαμε, είναι μια υπηρεσία, ένα εμπόρευμα, το οποίο, μέσα σε δοσμένες κοινωνικές συνθήκες και από τη σκοπιά των συμφερόντων των δημιουρ-

γών και των κατόχων του, πρέπει να κυκλοφορεί σε μια φιλελεύθερη αγορά. Οι ασυδοσίες σε αυτή τη φιλελεύθερη αγορά δεν μπορούν να αποφεύγονται παρά μόνο χάρη σε μια πολυμερή διεθνή συμφωνία για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, με έμφαση στις εμπορικές τους πτυχές και χάρη στην αποδοχή ορισμένων διεθνώς αναγνωρισμένων κανόνων επενδυτικής πολιτικής.

Η ιστορία επαναλαμβάνεται

Στον χρυσό αιώνα του συγκριτικού πλεονεκτήματος ο Άγγλος οικονομολόγος (αλλά και πολιτικός) David Ricardo είχε αναπτύξει τη θεωρία του, υποστηρίζοντας ότι η εξειδίκευση της Αγγλίας στα υφάσματα και της Πορτογαλίας στα κρασιά θα ήταν προς το συμφέρον και των δύο χωρών, καθόσον η Αγγλία προσφέροντας μια Χ ποσότητα υφάσματος θα μπορούσε να πάρει πιο πολύ κρασί πορτογαλικής προέλευσης από ότι αγγλικής και, αντίστροφα, η Πορτογαλία προσφέροντας μια Χ ποσότητα κρασιού θα είχε σε αντάλλαγμα πιο πολύ υφασμα από την Αγγλία παρά από ένα Πορτογάλο παραγωγό. Αυτό όμως που δεν είχε ήταν ότι αυτό το είχε αποφασίσει και το είχε επιβάλλει η Αγγλία, ενώ η Πορτογαλία συμμορφώθηκε, αρκούμενη στο να έχει πιο πολύ υφασμα χωρίς ωστόσο να το παράγει η ίδια.

Η ιστορία επαναλαμβάνεται. Ενώ διεξάγονται οι διαπραγματεύσεις του Νέου γύρου στη Γενεύη με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών προς το κοινό συμφέρον, στις ΗΠΑ το 1988, δηλαδή τη δεύτερη χρονιά των διαπραγματεύσεων, ψηφίζεται ο «Γενικός νόμος περί εμπορίου και ανταγωνισμού» (The Omnibus Trade and Competitiveness Act) που προκαλεί έντονες συζητήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο²⁶. Ο νόμος δίνει κατευθύνσεις για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι χώρες στη

διεθνή αλλά και στην εγχώρια αγορά τους για την ομαλή διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου, με την ευχή ότι ο Γύρος Ουρουγουάης θα οδηγήσει στον εκσυγχρονισμό της GATT, βελτιώνοντας τους ισχύοντες κανόνες και προεκτείνοντας τους στους τομείς που δεν ήταν καλυμμένοι στο παρελθόν.

Ο Νόμος προβλέπει κατ' αρχή την κατάρτιση λίστας «αντικανονικών εμπορικών πρακτικών» και «χωρών που εφαρμόζουν αντικανονικά εμπορικά και επενδυτικά μέτρα». Υπάρχει επίσης ειδική ρήτρα που προβλέπει την άμεση διεξαγωγή έρευνας σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε διάφορες χώρες. Στη συνέχεια προβλέπεται η έναρξη διαπραγματεύσεων με τις χώρες που περιέχονται στη λίστα, με στόχο να σταματήσουν να εφαρμόζουν τα αντικανονικά μέτρα που δημιουργούν προβλήματα στο διεθνές εμπόριο, είτε στη διεθνή, είτε στην εγχώρια τους αγορά.

Οι ΗΠΑ κρίνουν ότι ο εμπορικός τους νόμος είναι πιστός στο πνεύμα των διαπραγματεύσεων που διεξάγονται στη Γενεύη και για αυτό το λόγο θα είναι πολύ χρήσιμος για την αίσια έκβαση των διαπραγματεύσεων.

Δεν είναι δύσκολο να μαντέψει κανείς την έκβαση των διαπραγματεύσεων. Τα αποτελέσματα μπορεί να μην είναι κατ' ανάγκη άμεσα και δεν αποκλείεται να υπάρξουν αντιδράσεις και να διατυπωθούν επιφυλάξεις. Αργά ή γρήγορα όμως,

πραγμάτων συμμετέχουμε επίσημα. Η χώρα μας, όπως είδαμε, συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις σαν μέλος της ΕΟΚ, η οποία εκφράζεται με μια φωνή στη Γενεύη, καθώς επίσης και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΟΣΑ, που έχουν καταπιαστεί συστηματικότερα με το θέμα. Ας ευχηθούμε οι συζητήσεις να μην περάσουν τα σύνορα μας αφού πρώτα τα περάσουν οι «υπηρεσίες», «τα δικαιώ-

η παγκόσμια οικονομία θα επιβάλλει αυτό που στη γλώσσα των οικονομολόγων λέγεται «εξωτερικός καταναγκασμός», το οποίο δεν θα μπορεί να αγνοεί μια χώρα κατά τη χάραξη της οικονομικής της πολιτικής. Από τη δική μας σκοπιά, σαν χώρα, τι μπορούν να σημαίνουν όλα αυτά; Όπως είδαμε, δεν πρόκειται για επικείμενες αλλαγές που αφορούν αποκλειστικά και μόνο τη σφαίρα του διεθνούς εμπορίου αλλά για αλλαγές που θα επηρεάσουν τη σφαίρα της παραγωγής. Τι πρέπει λοιπόν, ή μάλλον τι μπορεί να γίνει; Θα ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξο και επιστημονικά παρακινδυνευμένο αν, στα πλαίσια αυτού του άρθρου προχωρούσαμε σε «προτάσεις μέτρων» που θα αφορούσαν όλους τους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας μας, δεδομένου ότι, από όσα γνωρίζουμε, δεν έχει προηγηθεί καμία υπό το πρίσμα των νέων διεθνών εξελίξεων. Αν και έχουμε καθυστερήσει, πιστεύουμε ότι έχουμε ακόμη περιθώρια για να κινητοποιήσουμε τις δυνάμεις μας, ώστε να επαναποθετήσουμε το κοινωνικο-οικονομικό μας πρόβλημα στις νέες βάσεις που υπαγορεύουν οι πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις. Η δουλειά αυτή δεν μπορεί να είναι έργο ενός ατόμου, αλλά προϊόν πλατιάς επιστημονικής συζήτησης σε εθνικό επίπεδο, με προϋπόθεση βέβαια την πλήρη και αντικειμενική γνώση των διεθνών συζητήσεων και εξελίξεων στις οποίες εκ των

ματα πνευματικής ιδιοκτησίας» και «οι διεθνείς οδηγίες για τα επενδυτικά μέτρα».

Αθήνα, Σεπτέμβριος του 1990.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ερευνητής του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Μέλος της Μόνιμης Ελληνικής Αντιπροσωπείας στον ΟΟΣΑ, στο Παρίσι (Ιούνιος 1986 – Μάιος 1989) και της Μόνιμης Ελληνικής Αντιπροσωπείας στη GATT, στη Γενεύη (Ιούνιος – Οκτώβριος 1989). Οι απόψεις του συγγραφέα είναι προσωπικές και δεν απηχούν τις επίσημες θέσεις αυτών των Οργανισμών.
2. «Declaration de Punta del Este», βλέπε: GATT, Activités en 1986; Tour d'horizon annuel des travaux du GATT, Genève, Juin 1987, σελ. 16-31.
3. «Deux objectifs pour le GATT en 1990: Sauver le multilatéralisme et intégrer les pays en développement», Le Monde, 30 Ιανουαρίου 1990, σελ. 19.
4. UN, Uruguay Round; Papers on Selected Issues, New York, 1989, Introduction, σελ. XIX.
5. Το ποσοστό του εμπορίου αγαθών στις τρέχουσες συναλλαγές έχει μειωθεί από 73%

που ήταν στα τέλη της δεκαετίας του '60 σε 68% το 1986, UNCTAD, Trade and Development Report 1988, New York, 1988, σελ. 150.

6. Miguel RODRIGUEZ MENDOZA, «Latin America and the Negotiations on Trade in Services», βλέπε: UN, Uruguay Round; Papers on Selected Issues, op. cit., σελ. 65.
7. Ahmed Ali KHAVAND, «Les implications juridiques du principe de l'avantage comparatif dynamique», Revue Tiers-Monde, tome XXVII, No 105, janvier-mars 1986, σελ. 62.
8. Υπογραμμίζουμε αυτή την έννοια στην οποία θα επανέλθουμε λίγο παρακάτω.
9. Jacques NUSBAUMER, «Les négociations internationales sur les services ou la quadrature du cercle», Revue d'économie politique, No 5, Septembre-Octobre 1986, σελ. 543.
10. GATT, Activités en 1986..., doc. cit., σελ. 10.
11. Murray GIBBS & Mina MASHAYEKHI, «Elements of a Multilateral Framework of Principles and Rules for Trade in services», chap. I, «The Interrelationship Among the New Issues», βλέπε: UN, Uruguay Round..., op. cit., σελ. 83-88.
12. GATT, Activités en 1986..., doc. cit., σελ. 8.
13. «Trade in Services and Comparative Advantage», βλέπε: UNCTAD, Trade and Development Report 1988, doc. cit., σελ. 155 (box 13).
14. Εννοείται ότι οι έννοιες αυτές προβάλλονται και χρησιμοποιούνται αυτή τη στιγμή στις διεθνείς πρακτικές, πολιτικές και θεωρητικές συζητήσεις. Στη χώρα μας η οικονομική φιλολογία δεν έχει ακόμη ξεπεράσει τις έννοιες του αρκετά θολού και απροσδιόριστου «φιλελεύθερου» και του διερχόμενου κρίση «κρατικού» εμπορίου.
15. OCDE, Bléments d'un cadre conceptuel pour les échanges de services, Paris 1987.
16. «...les travaux devaient se dérouler, sans qu'aucun secteur du commerce des services soit exclu a priori, en vue d'arriver à un accord sur les services visés par le cadre multilatéral...», βλέπε: GATT, Réunion à mi-parcours, Partie II, Négociations sur le commerce des services.
17. Εξαιρέση αποτελούν τα τουριστικά γραφεία. Πράγματι, στην περίπτωση αυτή πωλείται ένα προϊόν (υπηρεσία) που λέγεται οργανωμένο ταξίδι και τα προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) που περιέχει το πακέτο αποτελούν ενδιάμεσες εισροές οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή του πακέτου που προσφέρεται. Σχετικά με τις ιδιομορφίες του τουριστικού βλέπε: Γεράσιμος ΖΑΧΑΡΑΤΟΣ, Τουριστική κατανομή – Η μέθοδος υπολογισμού και η χρησιμότητά της για την έρευνα των επιδράσεων του τουρισμού στην εθνική οικονομία, ΚΕΠΕ, σειρά: Επιστημονικές μελέτες αρ. 25, Αθήνα, 1986, και, του ιδίου, Turisms und Wirtschaftsstruktur – Dargestellt am Beispiel Griechenlands, Frankfurt, 1984.
18. Bruno LANVIN & Francisco PRIETO, «Les services, clé du développement économique?», Revue Tiers-Monde, tome XXVII, No 105, janvier-mars 1986, σελ. 100.

19. «A service can be defined as an act which is the result of a productive activity and whose effect is to change the status or position of a beneficiary»: «Conceptual Problems in the Definition and Classification a Services and Analysis of the Interrelationship between Services and the Economy», βλέπε: UNCTAD, Trade and Development Report.... doc. cit., σελ. 138 (box 9). Βλέπε επίσης: T.P. HILL, The Economic Significance of the Distinction between Goods and Servicesw, OECD, Paris 1987 & André MARCET, La montée des services: vers une économie de servuction, CEDES, Economie et Humanisme, Lyon 1987.
20. OCDE, Bléments d'un cadre conceptuel pour les échanges de services, op. cit.
21. «les travaux sur les définitions devraient se dérouler en posant en principe que le cadre multilatéral pourra comprendre le commerce des services impliquant un mouvement transfrontières de services, un mouvement transfrontières de consommaterus et un mouvement transfrontières de facteurs de production lorsqu'il est indispensable pour les fournisseurs». GATT, Réunion à mi-parcours, Partie II, Négociations sur le commerce des services.
 Η υπογράμμιση είναι δική μας. Οι συντελεστές κεφαλαίου μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα, όχι όμως με τη δική τους βούληση, παρά μόνον εφόσον το κρίνει σκόπιμο ο παραγωγός. Για το κεφάλαιο φυσικά δεν τίθεται θέματα βούλησης. Εξάλλου, οι τραπεζικές υπηρεσίες και η φιλελευθεροποίησή τους, είναι ήδη υπό διαπραγμάτευση. Το εμπόδιο αφορά μόνο τους εργαζόμενους οι οποίοι δεν μπορούν να περιφέρονται για αναζήτηση εργασίας. Αλλά και μόνο έχουν το δικαίωμα να εργάζονται, εφόσον το κρίνει σκόπιμο ο παραγωγός.
22. UNCTAD, Trade and Development.... doc. cit., σελ. 138 (box 9).
23. Η υπογράμμιση είναι δική μας.
24. «afin de réduire les distortions et les obstacles qui affectent le commerce international, et compte tenu de la nécessité de favoriser une protection effective et adéquate de droits de propriété intellectuel et de faire en sorte que les mesures et les procédures visant à faire appliquer les droits de propriété intellectuelle ne deviennent pas elles-mêmes des obstacles au commerce légitime, les négociations viseront à éclaircir les dispositions de l'Accord général et à élaborer, s'il y a lieu, des règles et disciplines nouvelles». «Déclaration de Punta del Este», βλέπε: GATT, Activités en 1986.... doc. cit., σελ. 24-25.
25. «les négociations viseront à établir un cadre un cadre multilatéral de principes, de règles et de disciplines relatives au commerce international des marchandises de contrefaçon, compte tenu des travaux déjà entrepris au GATT», idem, σελ. 25.
26. ΠΟΠΙ: Παγκόσμιος Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας. Στα γαλλικά OMPI και στα αγγλικά WIPO.
27. Paolo BIFANI, «Intellectual Property Rights and International Trade», βλέπε: UN, Uruguay Round.... op. cit., σελ. 129.
28. Υπενθυμίζουμε εδώ το τρίτο νέο θέμα, τα επενδυτικά μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο εμπόριο, για το οποίο θα μιλήσουμε στη συνέχεια.
29. Abdulgawi A. YUSUF, «Developing Countriesj and Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights», βλέπε: UN, Uruguay Round.... op. cit., σελ. 187-190. και, Paolo BIFANI, art. cit., σελ. 174-178.
30. Abdulgawi A. YUSUF, idem, σελ. 190-194.
31. Αν πάρουμε την περίπτωση της Ιαπωνίας, η συστηματική αντιγραφή της ξένης τεχνολογίας κατά τα αρχικά τουλάχιστον στάδια της εκβιομηχάνισης της υπήρξε ο βασικός παράγοντας της ανταγωνιστικότητάς της. Οι χαμηλοί μισθοί μπορούμε να πούμε ότι ήταν ένας σημαντικός μεν, αλλά δευτερευόν παράγοντας στήριξης των προσπαθειών εξισορρόπησης του τεχνολογικού χάσματος.
32. Η απαγόρευση αυτών των μέτρων ή η πρόβλεψη καταβολής αποζημίωσης στην περίπτωση που έχει αποδειχθεί υποστεί ζημία, όπως π.χ. στις περιπτώσεις dumping, είναι ένα θέμα για το οποίο προς το παρόν δεν υπάρχει ταυτότητα απόψεων, ούτε και ανάμεσα στις ανεπτυγμένες χώρες.
33. Hardeep PURI & Philippe BRUSICK, «Trade-related Investment Measures: Issues for Developing Countries in the Uruguay Round», βλέπε: UN, Uruguay Round: Papers.... op. cit., σελ. 203-219.
34. Στην ουσία τα άλλα μέτρα αποτελούν λίγο πολύ παραλλαγές αυτών των μέτρων που χαρακτηρίζονται σαν τα πιο αντιπροσωπευτικά.
35. Παρ' όλο που οι συζητήσεις περιστρέφονται γύρω από το θέμα των εγχώριων πρώτων υλών, το επενδυτικό αυτό μέτρο αναφέρεται σαν εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν (local content). Οι εγχώριες πρώτες ύλες μπορεί να αποτελούν μέρος της εγχώριας προστιθέμενης αξίας, δεν αποτελούν όμως σε καμία περίπτωση την συνολική εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν που παράγεται. Η συνολική εγχώρια συμμετοχή στο προϊόν εκτός από τις εγχώριες πρώτες ύλες περιλαμβάνει επίσης τους μισθούς, τα κέρδη και κάθε άλλο εισόδημα που προκύπτει από την παραγωγή και από την πώληση του προϊόντος. Δεν αποκλείεται μια μέρα να ακούσουμε ότι τα κέρδη και οι μισθοί δημιουργούν επίσης στρεβλώσεις στο διεθνές εμπόριο, θέση η οποία δεν είναι καθόλου παράλογη μέσα στα λογικά πλαίσια αυτής της προσέγγισης.
36. Ο συντάκτης του άρθρου υπήρξε πρόεδρος της συζήτησης που έγινε στο ΟΟΣΑ ανάμεσα στις 24 χώρες-μέλη για το θέμα αυτό.